

RUSKÉ AKTIVITY V ZEMÍCH VYVÁŽEJÍCÍCH ZKAPALNĚNÝ ZEMNÍ PLYN

VLIV NA ENERGETICKOU BEZPEČNOST EU

SHRNUTÍ ANALÝZY¹

Aktualizováno k 31. 7. 2010

Pro účely **MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČESKÉ REPUBLIKY**

FILIP ČERNOCH
BŘETISLAV DANČÁK
HEDVIKA KOĐOUSKOVÁ
PETRA KUCHYŇKOVÁ
ANNA LESHCHENKO

MEZINÁRODNÍ POLITOLOGICKÝ ÚSTAV MASARYKOVY UNIVERZITY²
BRNO 2010

¹ Pro kompletní text kontaktujte Ministerstvo zahraničních věcí ČR, případně Mezinárodní politologický ústav MU.

² Joštova 10, 602 00, Brno, Tel./fax: +420 549 495 769, Tel.: +420 549 498 438, <http://www.iips.cz/>

Zkapalněný zemní plyn (LNG) je obecně považován za perspektivní cestu v evropském úsilí o diverzifikaci na trhu se zemním plynem. Předchozí analýza IIPS z jara 2009³ nicméně prokázala, že se nebude jednat o proces samovolný, jenž by mohl vést k plnohodnotné roli LNG jako substitutu ruských dodávek. Esenciální je v tomto kontextu zlepšování technické kvality evropských regasifikačních terminálů pro příjem největších LNG tankerů, zvyšování infrastrukturní flexibility evropského trhu se zemním plynem tak, aby mohl být LNG efektivně dopravován z regasifikačních terminálů na místo určení, a všeobecné zvyšování atraktivity evropského trhu oproti jiným světovým centrům (Asijskému a americkému trhu).

V souvislosti s rozvojem LNG se pozornost evropských spotřebitelů stále více obrací také k **producentským zemím**, zejména z afrického kontinentu a z oblasti Blízkého východu, jež mají pro evropský trh největší význam. Řešitelský tým již ostatně ve své předchozí analýze upozorňoval na skutečnost, že efektivnější evropský trh se zemním plynem vyžaduje nejen schopnost zkapalněný zemní plyn efektivně přijímat a distribuovat, ale klíčové je i zajištění většího množství obchodovatelného LNG na světových trzích.

Na vzrůstající důležitost LNG na evropském trhu však nereagují jen evropští spotřebitelé, ale i Ruská federace. Ačkoliv přehnaná panika není v tomto případě na místě, je nutné sledovat, nakolik je Rusko v zemích vyvážejících LNG aktivně činné. Otázkou je, do jaké míry může podléhat vývoz zkapalněného zemního plynu do Evropy ruské kontrole, případně zda lze v chování ruských firem v rámci spolupráce s aktéry energetického průmyslu těchto zemí vysledovat úsilí o takovou kontrolu. **V případě významného ruského vlivu by totiž nebylo možné počítat s LNG jako plnohodnotnou bezpečnostní alternativou ruských dodávek do Evropské unie.**

K zodpovězení otázky, zda Rusko takovým vlivem disponuje, sledoval řešitelský tým IIPS tři základní linie analýzy:

1) jaké cíle může Rusko aktivnější politikou v daných zemích sledovat a zda existuje nějaká jednotící linie, jež by poukazovala na preferenci politických, strategických a ekonomických zájmů či jejich vzájemné prolínání.

Základ k uskutečnění dalšího a podrobnější zaměřeného výzkumu ruských aktivit v klíčových producentských zemích poskytl rozbor strategických dokumentů týkajících se ruské zahraniční, bezpečnostní a energetické politiky. Za neméně významný lze pak považovat rozbor významnosti LNG v rámci ruské plynové produkce a také ekonomické situace, jež může ovlivňovat míru schopnosti ruských společností činných v energetickém sektoru investovat v zahraničí.

³ „Zkapalněný zemní plyn: potenciál pro energetickou bezpečnost EU“

Ruské strategické dokumenty týkající se zahraniční a bezpečnostní politiky (Zahraničněpolitické koncepce RF z let 1993, 2000 a 2008, Koncepce národní bezpečnosti z roku 2000 a také Strategie národní bezpečnosti z roku 2009) postupně dokládají vzrůstající zájem Ruské federace na **budování mezinárodních ekonomických vztahů** a důraz na důležitost **energetické spolupráce**, byť se tyto dokumenty na zkoumané regiony (oblast Afriky a Blízkého východu) nesoustředí přímo. Strategie národní bezpečnosti do roku 2020 formovaná v roce 2009 explicitně zmiňuje **energetiku jako důležitý prvek národní bezpečnosti**. Toto do jisté míry „netradiční“ chápání národní bezpečnosti vypovídá o vzrůstající důležitosti energetiky a problematice vlastnictví zdrojů energetických surovin (koncepce přímo zmiňuje termín „soutěž o zdroje“ surovin) pro formulaci širší ruské zahraniční politiky.

Energetická strategie Ruska na období do roku 2020 hovoří také o nutnosti diverzifikace exportu. Rusko má však zároveň usilovat i o zachování pozice hlavního exportéra ropy a zemního plynu do rozšiřující se EU. Dle Energetické strategie Ruska na období do roku 2030, která byla představena v roce 2009, se Rusko má i nadále snažit **zůstat důležitým aktérem na evropském trhu**. Strategie však zároveň volá po diverzifikaci komoditní struktury ruského exportu ve smyslu zvýšení vývozu energetických produktů s vysokou přidanou hodnotou, včetně LNG. Rozvoj produkce a exportu **LNG je zařazen mezi hlavní cíle, které Rusko musí realizovat**, aby dosáhlo strategických cílů rozvoje plynárenského průmyslu. Strategie předpokládá více než **čtyřnásobné navýšení současné produkce LNG** v Rusku do roku 2030. V roce 2009 se LNG na celkovém vývozu ruského plynu přitom podílel pouhými **3,6 %** (fungující produkční kapacity na Sachalinu prozatím zajišťují vývoz především do asijsko-pacifické oblasti, tj. Japonska a Jižní Koreje). Strategie 2030 však v souvislosti s LNG zdůrazňuje především rozvoj plynových nalezišť v oblasti Štokman a plán na vybudování LNG zařízení na pobřeží Barentsova moře. Dosavadní vývoj pak svědčí o upřednostňování projektu těžby zemního plynu a následného zkapalňování na poloostrově **Jamal**. A to na úkor Štokmanu, kde jsou aktivity v současnosti spíše utlumovány.

Vzhledem k vlivu státu v energetické sféře, jenž činí z energetiky (nejen) v ruském případě nikoli pouze ekonomické, ale také strategické téma, bylo nutné brát v úvahu strategii ruské vlády v energetické oblasti (v ekonomických a zahraničněpolitických souvislostech). Relevantní dimenzí energetické problematiky jsou však též samotné **projevy ekonomických a obchodních zájmů jednotlivých zainteresovaných společností**, jež usilují především o maximalizaci zisku, čemuž odpovídá i jejich chování na trhu. Aktivity ruských společností v zemích vyvážejících LNG byly podrobně zkoumány jako samostatná rovina analýzy.

Úspěšnost ruských záměrů na poli LNG je třeba posuzovat také **v kontextu samotného vývoje na světovém trhu s LNG**. Především určitá investiční nejistota na poli LNG v posledních dvou letech v kombinaci s ekonomickými problémy, jimž čelilo v dobách recese i samotné Rusko, vedly k jisté opatrnosti a zpoždování

některých zamýšlených projektů, jež měly dle Strategie 2030 ruskou produkci LNG posunout vpřed, jež však zároveň vyžadují značné finanční investice a odpovídající technologické zázemí. Otevírá se proto **otázka potenciální příhodnosti spolupráce Ruska s producenty v Africe a na Blízkém východě**, z nichž mnozí těží z dlouhodobé kooperace se západními společnostmi, z vlastnictví potřebných technologií a značných zkušeností s jejich užitím (typicky Katar).

= V případě první linie analýzy lze souhrnně konstatovat, že v ruských strategiích dominuje zájem ekonomický, tedy snaha Ruska neztratit klíčovou pozici na evropském trhu se zemním plynem a současně nenechat si ujít účast na rozvíjejícím se světovém trhu s LNG. Současně je třeba tuto skutečnost vnímat v celkovém kontextu strategického významu, který energetickým otázkám dávají i oficiální koncepční dokumenty, s ohledem na stále klíčovou úlohu energetického sektoru v ekonomickém rozvoji ruského státu.

2) řešitelský tým v rámci dále detailně analyzoval sektor se zemním plynem v producentských zemích, jež mají pro Evropskou unii z hlediska dováženého LNG relevantní význam (typicky Katar, Alžírsko, Egypt, Nigérie a pro svůj budoucí potenciál také Írán).

Na této rovině šlo především o vztahy firem činných v energetice, určení specifické formy těchto vztahů (spolupráce, partnerství, fúze...) či charakteru jejich organizace (vztah nadřízenosti a podřízenosti, vzájemná závislost apod.). Řešitelé v tomto případě usilovali o detailní zmapování zahraničních strategií nejvýznamnějších ruských energetických společností (Gazprom, Lukoil, Novatek, Itera, Rosneft...) v zemích LNG producentů.⁴

3) Na třetí úrovni analýzy pak byla určena míra intenzity vzájemných vztahů na nejvyšší politické úrovni.

Bez této roviny nebylo možné získat celkový obrázek vztahu Ruska s danou producentskou zemí, a tak i určení míry případného ruského vlivu na produkci a export LNG. Potenciál budoucí kooperace může totiž do značné míry ovlivňovat i historie vztahů producentského státu a Ruska, snaha navázat v rovině obchodně-ekonomických vztahů na předchozí tradice a také úroveň vzájemných vztahů v současnosti. Na této úrovni si řešitelé všímali především míry mezistátních kontaktů, politické, ekonomické či jiné spolupráce, jež by pronikání Ruska na dané trhy usnadňovaly.

⁴ Podrobný rozbor sektorů se zemním plynem je v analýze uveden u každého z klíčových producentů.

Z uskutečněné analýzy na uvedených dvou rovinách analýzy vyplývají snahy Ruska dále posilovat angažmá ve sledovaných zemích na úrovni zahraničněpolitické a obchodní spolupráce. V řadě případů přitom současné ruské angažmá navazuje na předchozí tradici dobrých zahraničněpolitických a obchodních vztahů, které lze mezi těmito státy a bývalým SSSR zaznamenat již před rokem 1989. Tuto tendenci lze v zahraniční politice a v politice vnějších ekonomických vztahů RF vysledovat již přibližně od 2. poloviny 90. let 20. století. S nástupem Jevgenije Primakova do funkce ruského ministra zahraničí (1996) dochází k zesílení snahy Ruska obnovit vliv v oblastech někdejšího třetího světa. Po roce 2000 a 2008 (nástup V.V. Putina a následně D. Medvěděva do funkce ruského prezidenta) lze v těchto snahách sledovat pokračující kontinuitu.

Podíváme-li se pak zblízka na jednotlivé producenty, a to jak na rovině zahraničně-politické, tak na rovině aktivit jednotlivých společností činných v energetice, historie produkce LNG v **Kataru** nenaznačuje hlubší vazby, jež by v tomto ohledu spojovaly Katar s Ruskem. Také relevantní spolupráci katarských a ruských energetických firem se nepodařilo zaznamenat (Katar se od počátku LNG produkce orientoval výhradně na západní (americké) společnosti). Zprávy o možné realizaci „výměnného obchodu“, tj. odklánění LNG tankerů směřujících z Kataru do Evropy výměnou za vyšší dodávky potrubního plynu do EU z Ruska, se nejeví příliš reálně. Současný trh by v takové situaci patrně vedl k přesměrování LNG tankerů z jiných destinací zpět do Evropy. Zájem omezovat dodávky LNG za účelem zvýšení ceny zemního plynu navíc neodpovídá ani kultuře katarských obchodníků. Úsilí Kataru lze spatřovat především v maximalizaci produkce LNG a zachování reputace důvěryhodného partnera západních odběratelů. Také potenciální realizace **rusko-katarské spolupráce v oblasti LNG** (případná účast Ruska na produkci v Severním poli versus rozvoj nalezišť na Jamalském poloostrově s účastí Kataru) zřejmě nebude mít signifikantní význam.

V případě **Alžírsko** lze konstatovat snahu Ruska proniknout na alžírský trh, zaangažovat Alžírsko v rozvoji LNG projektů v Rusku či kooperaci posilovat jinými cestami. Signifikantní je především započítí vlastního průzkumu a zisk práv k těžbě uhlovodíků v perspektivní oblasti El Assel. **Mezi Gazpromem a alžírskou společností Sonatrach**, které v roce 2006 podepsaly Memorandum o porozumění, probíhá nyní kooperace na konkrétních projektech. Dohoda týkající se koordinace cen plynu dováženého do Evropy, v souvislosti s níž se především jihoevropští odběratelé (Itálie) obávali ohrožení své energetické bezpečnosti (ohrožení nákupu za dosud přijatelné ceny), však dosud dosažena nebyla.

V **Egyptě** se Rusko též pokouší uplatňovat taktiku selekce případných partnerů z hlediska dalších výhod, které by toto partnerství mohlo přinést (od roku 1991 lze konstatovat postupné zvyšování bilaterálních vazeb). V Egyptě působí několik ruských společností, především **Lukoil** a **Novatek**, iniciativy vyvíjí také ruský

Gazprom. Snahy Ruska proniknout na egyptský trh s LNG však prozatím nejsou příliš úspěšné a v současnosti se zdá, že je to především ruská strana, která stojí o vzájemnou spolupráci. Lze předpokládat, že Egypt bude spíše nakloněn kooperaci se společnostmi, s nimiž již má navázanou dlouholetou spolupráci (BG, BP, Eni, Shell). Otázkou je také, zda bude Egypt vůbec schopen v příštích letech produkovat větší objemy LNG.

Rozvoj odvětví LNG v **Nigérii** je limitován řadou faktorů, zejména rostoucí domácí spotřebou. Spíše než zapojení do rozvoje LNG jsou možnosti intenzivnější rusko-nigerijské spolupráce spatřovány v souvislosti s projektem trans-saharského plynovodu. Bezpečnější a z ekonomického hlediska logičtější způsob exportu zemního plynu z Nigérie do Evropy je však právě skrz terminály LNG. Přestože ruské investice měly původně směřovat především do LNG projektů (také skrz nově založenou společnost **NIGAZ**), zdá se, že Rusko svou šanci angažovat se v nigerijském LNG promeškalo a snaží se svůj podíl na exportu plynu z Nigérie získat podporou alternativních projektů.

V **iránském** případě lze souběžně se zprávami o odchodu západních společností zaznamenat úsilí Gazpromu podílet se na rozvoji některých fází naleziště Jižní Pars. Uzavření Memoranda o porozumění z června roku 2008 mezi **Gazpromem a iránskou NIOC** však k praktickým výsledkům nevedlo. Rozvoj naleziště Jižní Pars zaznamenává stejné problémy jako jiné iránské projekty: časové prodlevy a nárůst ceny. I v případě nenadálého obratu v podobě změny mezinárodněpolitické situace a ukončení mezinárodních sankcí vůči Íránu navíc nelze očekávat rozvoj iránského LNG dříve než v roce 2020. V rámci plynovodních projektů včetně odvětví LNG nebyly zaznamenány žádné významnější aktivity Ruska v Íránu, jež by dospěly k praktickému naplnění a mohly být chápány jako důkaz rostoucí vzájemné spolupráce.

Z producentů LNG sekundárního významu se autoři analýzy soustředili především na **Libyi**. Zajímavé je zejména zvýšené úsilí ruského Gazpromu o průnik na libyjský trh, také prostřednictvím již existující spolupráce s italskými a německými společnostmi (Eni a BASF). Dodávky zemního plynu z Libye do EU jsou však v současnosti nízké, podobně jako v případě ostatních producentů z Afriky a Blízkého východu (**SAE, Jemen, Omán, Rovníková Guinea**).

Na základě výše uvedených skutečností dospěl řešitelský tým k formulaci následujících závěrů a doporučení:

Vzhledem k tomu, že ani skutečná realizace **rusko-katarské spolupráce** v oblasti LNG (případná účast Ruska na produkci v Severním poli versus rozvoj nalezišť na Jamalském poloostrově s účastí Kataru) zřejmě nebude mít podstatný význam, nelze očekávat, že by v krátkodobém a střednědobém výhledu představovala ohrožení evropských dodávek LNG z Kataru. Řešitelé však doporučují

situaci nadále sledovat zejména v souvislosti s plánovaným odstraněním moratoria na těžbu v Severním poli v Kataru.

V případě **Alžírsko** se doporučuje, přestože v současné době nelze konstatovat výraznější ohrožení energetické bezpečnosti EU v souvislosti s ruskými aktivitami v zemi, sledovat další kooperaci mezi Gazpromem a alžírskou společností Sonatrach a jednání obou zemí na půdě GECF (Fóra zemí vyvážejících zemní plyn). Doporučuje se rovněž přezkoumat možnosti nákupu plynu z Alžírsko a usilovat o nalezení vhodných mechanismů budoucí spolupráce se španělskou stranou v oblasti zásobování zemním plynem. V úvahu je však třeba vzít také otázku budoucích možností Alžírsko dále navyšovat exportní kapacity v oblasti zemního plynu (v souvislosti s možným zvyšováním domácí spotřeby).

Také aktivity Ruska v **Egyptě** prozatím neznamenaají ohrožení energetické bezpečnosti EU na trhu se zemním plynem. Podobně jako v případě Kataru a Alžírsko je však vhodné aktivity ruských společností v Egyptě nadále sledovat. Větší důvod k ostražitosti mají přitom jihoevropské země (typu Itálie), které se v regionu severní Afriky dlouhodobě angažují či odtud přímo zemní plyn nakupují. Případný průnik ruských společností by pro ně totiž mohl představovat budoucí konkurenci. Zdá se však, že prozatím není pro klíčové severoafrické producenty LNG spolupráce s Ruskem právě v oblasti LNG natolik atraktivní. Čím dál častěji je proto zmiňováno angažmá ruských společností v projektech potrubního zemního plynu (trans-saharský plynovod, angažmá v dostavbě projektu panarabského plynovodu apod.). Dosavadní neúspěchy v průniku na nejvýznamnější trhy s LNG se Rusko pokouší kompenzovat právě tímto způsobem.

V případě **Nigérie** lze konstatovat, že budou jednoznačně vítány jakékoliv investice do výroby elektřiny. V případě výraznější ruské angažovanosti v zemi se může stát, že ruské společnosti získají určitý potenciál ovlivňovat ekonomická a politická rozhodnutí vlády v Abuj. V současnosti však nelze konstatovat ohrožení bezpečnosti EU v souvislosti s ruskými aktivitami v zemi. Lze se domnívat, že otázky významnosti nigerijského plynu pro EU závisejí především na schopnosti Nigérie zvládnout limitující faktory, jež rozvoj odvětví v zemi znesnadňují. V evropském zájmu je však sledovat, jaké společnosti na nigerijský trh pronikají.

S ohledem na uvedené limity, jež brání pokračujícímu rozvoji sektoru se zemním plynem v **Íránu**, nelze v krátkodobém a střednědobém výhledu počítat s jakoukoliv relevancí íránské produkce pro členské státy EU. V případě změny mezinárodněpolitické situace a ukončení sankcí vůči Íránu se však doporučuje bedlivě sledovat následný vývoj íránského sektoru se zemním plynem.

Vzhledem k nízkým dodávkám zemního plynu z **Libye** do EU nelze v současnosti konstatovat ohrožení energetické bezpečnosti EU, a to ani s ohledem na značný zájem ruského Gazpromu na libyjský trh proniknout. Řešitelé však doporučují situaci

v Libyi nadále sledovat, zejména bude-li země úspěšná v rozvoji plynárenského sektoru a navýšení exportu do EU. V takovém případě pak doporučují zvýšený monitoring jednání ruského Gazpromu či italské Eni.

U ostatních producentů z Afriky a Blízkého východu (**SAE, Jemen, Omán, Rovnická Guinea**) je relevance produkce LNG pro EU malá a také aktivity Ruska v těchto zemích byly vyhodnoceny jako nízké.

= Souhrnně nelze v současné době konstatovat bezprostřední ohrožení energetické bezpečnosti EU v souvislosti s ruskými aktivitami v zemích produkujících LNG na africkém kontinentu a v oblasti Blízkého východu.